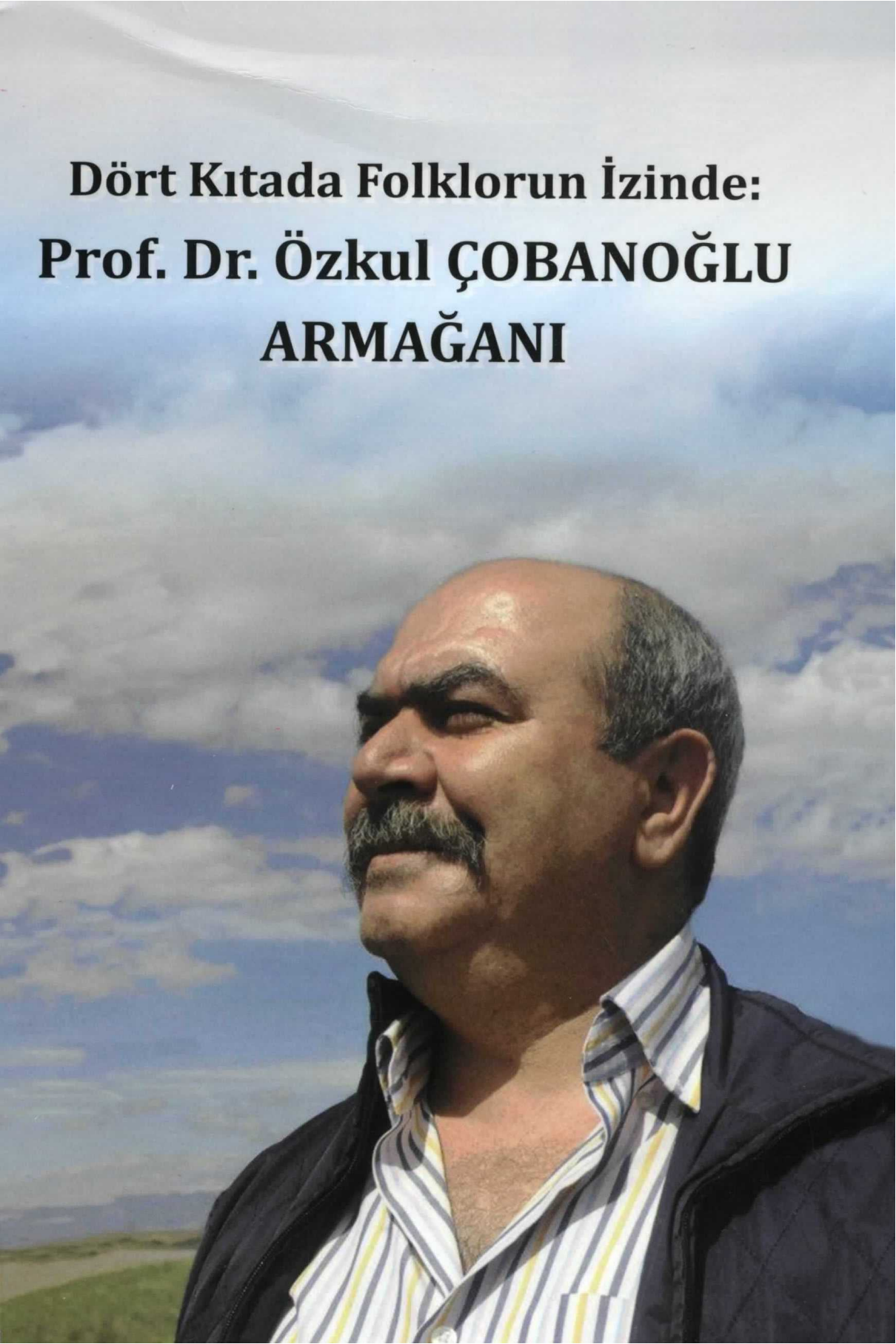
Dört Kıtada Folklorun İzinde:

Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU ARMAĞANI

DÖRT KITADA FOLKLORUN İZİNDE:

PROF. DR. ÖZKUL ÇOBANOĞLU ARMAĞANI

ANKARA – 2015

Yayın Sorumluları
Metin EREN · Mehmet KARAASLAN · Abdulselam ARVAS

Dizgi Tasarım
Hakim Yayıncılık

Kapak Fotoğrafı
Aynur ÇELİKCAN

İç Kapak Fotoğrafı
Cumali KÖKTAŞ

Sayfa Tasarımı
Bayram Karakuş

Isbn
978-605-64537-3-1

İSTEME ADRESİ

Hâkim Yayıncılık

Ayvalı Mah. Sinem Sk. 3/A
Keçiören/ANKARA
Tel: 0312 325 7618

Bu kitap

Aydan Matbaacılık Ltd. Şti.

tesislerinde basılmıştır.

2015

İÇİNDEKİLER

Sunuş / 11

Sözbaşı / 13

Prof. Dr. Özkul Çobanoğlu'nun Akademik Özgeçmişi / 15

ÇOBANOĞLU, Özkul
Ko Götürsün Karayel Bizi **/ 39**

ÇOBANOĞLU, Sacide Fikret
Karnavala Bir Bilet!
Özkul ÇOBANOĞLU İle Yaşamak... **/ 45**

ATABEY, İbrahim
"Deli Adam"ın Sevdası ve Savaşı **/ 55**

CİHANGİR, Erol
"... hey Adalı" yahut Özkul Hoca **/ 59**

ÖZARSLAN, Metin
Çobandan Çobana *Çamsakızı* **/ 63**

Wrulf Gunkl VonGlashaus (or Ralph Stevenson)
The Neo-Nasriddin Tales and the Neo-Destans in American Culture For the Festschrift of Özkul Çobanoğlu **/ 69**

ALPTEKİN, Ali Berat (Prof. Dr.)
Türk Halk Hikâyelerinde Günlük Hayattan Yararlanma**/ 75**

ARTUN, Erman (Prof. Dr.)
Halk Kültürü Ürünleri Kültürel Mirasının Korunmasında, Aktarılmasında Üniversitelere Ve Kurumlara Düşen Görevler / **91**

ARSLAN, Mustafa (Prof. Dr.)
Köroğlu ve Kültürel Bellek/ **101**

BOYRAZ, Şeref (Prof. Dr.)
Veysel Karanî Hikâyesiyle İlgili Yeni Bir Manzume / **111**

CANDARBEK, Zekeriya (Prof. Dr.)
ҚАЗАҚ ИДЕЯСЫ/ **145**

İNAYET, Alimcan (Prof. Dr.)
Uygur Halk Edebiyatının Milli Kimlik İnşasındaki Rolü Üzerine / **153**

KARTAL, Ahmet (Prof. Dr.)
Baykara Meclisi'nden Yansımalar / **163**

KAYIPOV, Süleyman (Prof. Dr.)
Funereal Turkıc Folk Songs / **179**

KAYIPOV, Süleyman (Prof. Dr.)
КЫРГЫЗ БААТЫРДЫК ЖОМОГУ "КЫЗ САЙКАЛ" ЖӨНҮНДӨ / **187**

KILINÇKAYA, Derviş (Prof. Dr.)
Ortadoğu'ya Yönelik Amerikan İlgisinin Kaynakları: King-Crane Komisyonu Ve Raporu / **207**

NORMAN, York (Prof. Dr.)
Celal Nuri [İleri] On Islamısm In Ottoman Turkey, 1914/ **225**

ÖNAL, Mehmet Naci (Prof. Dr.)
Romanya'da Türk Halk Kültürü (Derlemeler ve Değerlendirmeler) / **233**

ÖZDEN, Hilmi (Prof. Dr.) ; ŞAYLIGİL, Ömür (Prof. Dr.)
Türk Kültür Tarihinde ve Hastanelerimizde Zambak Motifi / **249**

SEVER, Mustafa (Prof. Dr.)
Halka Doğru Dergisi ve Muhtevası / **293**

ŞAHİN, İbrahim (Prof. Dr.)
Kayıp Zamanın Süsleri: Biyografi ve Tahkiye Arasında Ziya Osman Saba'nın Hikâyeleri / **305**

ÜÇÜNCÜ, Kemal (Prof. Dr.)
Güvenç Abdal Ocağına Bağlı Bir Çepni Köyü: Akçaabat – Eskiköy Halk Kültürü Üzerine Bir Değerlendirme/ **319**

Prof. Dr. Nerin YAYIN (Prof. Dr.)
İşlev Teorisi Bağlamında Günümüz Ev Eşya ve Aksesuarları / **343**

ARVAS, Abdulselam (Doç. Dr.)
"Eşimkul Menen Zuura"daToplum: Tematik Bir Analiz/ **381**

BAYRAKTAR, Nesrin (Doç. Dr.)
Türkçede Renk Adlarının Tıp Terimi ve Hastalık Adı Oluşturmada Kullanımı Üzerine / **393**

ÖZCAN, Ahmet (Doç. Dr.)
Halk Kitaplarını Okumak / **407**

TOLKUN, Selahittin (Doç. Dr.)
Türk Dünyasının Ortak Türküleri 3: Karakaş / **415**

TULUM, Mehmet Mahur (Doç. Dr.)
Nasreddin Hoca Destanı / **437**

YILMAZ, Aktan Müge (Doç. Dr.)
Ankara Kent Yaşamına Değer Katan Bir Gelenek: Sahaflık / **443**

ARI, Bülent (Yrd. Doç. Dr.)
Karacaoğlanın Şiirlerinde Nasihat Yoluyla Halk Eğitimi / **471**

Yrd. Doç. Dr. İbrahim Ethem ARIOĞLU (Yrd. Doç. Dr.)
Tekke-Tasavvuf Şiiri ve Hacı Bayram-ı Veli'nin 'Noldu Bu Gönlüm' İlahisi/ **489**

AYAN, Dursun (Dr.)
Değirmen Bize Ne Söyler? / **503**

BALKAYA, Adem (Yrd. Doç. Dr.); POLAT, Adem (Arş. Gör.)
Fizyolojik Öteleme Yolu İle İletişim: Sözlü Yaratmalarda Anorexia / **509**

BAYRAKTAR, Zülfikâr (Yrd. Doç. Dr.)
Masal Başı Tekerlemelerinin Gülmede Uyumsuzluk Kuramı Bağlamında Değerlendirilmesi / **519**

BEGİÇ, H. Nurgül (Yrd. Doç. Dr.)
Orta Asya'dan Anadolu'ya Geleneksel Türk Keçecilik Sanatı / **535**

CERRAHOĞLU, Münir (Yrd. Doç. Dr.)
Türk Halk Edebiyatında Ağıt Söyleme Geleneği ve Sarıkamış Üzerine Yakılan Ağıtlara Tematik Bir Bakış / **545**

ÇINAR, Ali Abbas (Yrd. Doç. Dr.)
Muğla Kötekli Mahallesi ve Kötekli Yörükleri / **561**

EREN, Metin (Yrd. Doç. Dr.)
II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Basınında Destan Türü Üzerine Bir Yazı ve Dönem Aydınının Destan Kavramının Kaynakları Üzerine Bir İnceleme / **579**

EROL, Şerife Seher (Yrd. Doç. Dr.)
Erzurum Yöresi Evlilik Âdetleri / **589**

KALAFAT, Yaşar (Dr.)
"TÜrk KÜltür Coğrafyası-Türk Kültürlü Akraba Halklar Tanımı Kapsamında Karşılaştırmalı Torbeş ve Pomak Halk İnançları" / **601**

KARAASLAN, Mehmet (Yrd. Doç. Dr.)
Kapadokya Bölgesi Turizminde Ticari Bir Malzeme Olarak Folklor Ürünlerinin Kullanımı/ **607**

KAYA, Doğan (Yrd. Doç. Dr.)
Destan Şairi Süleyman SAĞCI / **619**

KORKMAZ, Mehmet Akif (Yrd. Doç. Dr.)
Yazılı İlk Türçe Metinlerde Sözlü Kültüre Ait Teknikler / **639**

KOCAKANOVA, Madina T. (Yrd. Doç. Dr.)
Translation Of Figurative Expressions In Abai Kunanbayev's Poetry / **655**

MALTA-MUHAXHERI, Nuran (Yrd. Doç. Dr.)
Kültürel Bir Kategori Olarak Stereotip Kavramı Bağlamında Türkler Hakkında Sırp Atasözleri / **663**

NAZAROV, Alisher (Dr.)
Кыргызстанда Теңгричилик Түшүнүгү / **669**

YILMAZ ÖZKARSLI, Şirin (Yrd. Doç. Dr.)
Protection Against The Evil Eye In Turkish Culture: Talismanic Objects And Talismanic Practices / **675**

REYHANOĞLU, Gönül (Gökdemir) (Yrd. Doç. Dr.)
Masal Çalışmalarında Sosyal Ağ Analizinin Kullanılması: Kıbrıs Türk Masalları Örneği / **689**

TÜRKAN, Kadriye (Yrd. Doç. Dr.)
XIX. Yüzyıl Âşık Şiirinde "Kerem ile Aslı Hikâyesi"nin Yansımaları / **713**

YILAR, Ömer (Yrd. Doç. Dr.)
Eğitimde Halk Biliminin Yeri ve Önemi / **729**

YOLCU, Mehmet Ali (Yrd. Doç. Dr.); Tuğba GÖNEL
Hacı Bektaş Veli Türbesi ve Çevresinde Kullanılan Sembollerin ve Mimari Motiflerin Kültürel Kökleri / **737**

ARSLAN, Ahmet Serdar (Arş. Gör.)
Bir Sepetçilik Şehri: Ordu ve Boğazcık Köyü Sepetçi Geleneği / **757**

AYDIN, Nilgün (Arş. Gör.)
Türkiye Sahasında Oyalar ve Ad Almaları Üzerine Dil-Kültür, Folklor Bağlamında Bir Değerlendirme / **767**

BAĞCI, Atilla (M.A.)
Sibirya Ve Altay Halklarında Ritüellik Maskeler: Özellikleri, Çeşitleri Ve İşlevleri / **785**

KARATAŞ, Pınar (Arş. Gör.)
Dede Korkut Hikâyelerinde Kadınlar ve Kadınların Hikâye Akışına Etkisi / **797**

KAYA, Mehmet Levent (M.A.)
Türkçe ve Mançuca Yazı Dilinde Ortak Sözcüklerin Karşılaştırmalı Bir Liste / **815**

KORKMAZ, Betül (M.A.)
Ege Bölgesi Halk Mutfağı Vegan ya da Vejetaryen Bir Mutfak mıdır? / **823**

KURT, Necdet
Alevi-Bektaşi Cemlerinde, Âşıkların "Deste Bağlama" Geleneği ve "Bağlama" Adının Kaynağı / **831**

MÁTÉFFY, Attila (M.A.)

The Wonderful Deer: A Pre-Buddhıst Inner Asian Cultural Substratum In The Tibetan Cosmogology / **849**

ORÇAN, Suzan (M.A.)

Ölüp-Dirilme Metaforunun Mitolojik Kökeni ve Bunun Göstergesel Sunumu Olarak Kara-Ak Renkleri / **859**

ŞAHİN, Özlem (M.A.)

Maaday-Kara Destanı'nda "Ak" ve "Kara" Renkleri Üzerine / **873**

UĞURLU, Mesut (M.A.)

Kosova Efsanesinin Kutsalı: Sırp Prens Stefan Lazar / **889**

HACI BEKTAŞ VELİ TÜRBESİ VE ÇEVRESİNDE KULLANILAN SEMBOLLERİN VE MİMARİ MOTİFLERİN KÜLTÜREL KÖKLERİ

Cultural Roots of Architectural Motifs And Symbols Used In The Shrine of Hacı Bektaş Veli

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ali YOLCU; Tuğba GÖNEL

(Nevşehir Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü; NÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü TDE A.B.D. Doktora Öğrencisi, Nevşehir)

Özet: Zihinde tasavvur edilen bir imgenin somut tanımlamalar yoluyla işaretlenmesine, görünür kılınmasına sembol denir. Özellikle dilsel iletişim mekanizmasının yetersiz kaldığı durumlarda benzeşmeler kurularak bir şeyi başka bir formda somutlaştırmak sembolleştirmenin özelliklerindendir. İlkel inançlardan karmaşık yapıdaki dinlere kadar insanoğlu, sembolik anlatıma sıkça başvurmuş, sembolizmi sanatsal ifade çeşitliliği içinde görmüştür. Örneğin, paleolitik dönemin sembol üretebilen insanlarının inanç temelinde doğurganlığı öne çıkardığını, kültleştirdiğini sembolik anlatımlardan öğrenmekteyiz. Heykellerin yanında tapınakların dinî ve mimarî yapıların üzerinde bulunan şekillerin belirli kompozisyonlar dâhilinde anlamlı birer sembol taşıdıkları yadsınamaz. Bugün Nevşehir sınırları içerisinde bulunan ve bir manzume niteliği taşıyan Hacı Bektaş Veli Türbesi, kültürümüzün önemli mimari eserleri ve inanç merkezleri arasında yer almaktadır. Bu merkez, eski Türk inanışlarının, ritüellerinin, mitolojinin ve bunların somut dışavurumu olan mimari motiflerin örneklemini teşkil etmesi bakımından önemlidir. Bu çalışmada, toplumların kültürel kodlarının somut bir şekilde dışavurumunu göstermesi ve inançların somut düzlemdeki telmihini oluşturması bağlamında, Hacı Bektaş Veli Türbesinin mimarisine yansıyan dini ve mitolojik motiflerin sembolik anlamları incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Hacı Bektaş Veli Türbesi, sembol, mimari motifler, mitoloji, din.

Abstract: Symbol is marking an image created in mind via tangible descriptions and making it visible. Embodying something in a different form by creating similitude is a feature of symbolizing, especially in situations where lingual communication mechanism is insufficient. Humankind frequently resorted to symbolic narration from primitive believes through complex structured religions; they have considered symbolism as within artistic expression variability. For example, we learn that Paleolithic era's people, who can create symbols, made fertility a cult-like phenomenon and emphasized it in the base of belief via symbolic narrations. It cannot be denied that shapes on temples, religious and architectural structures besides sculptures

carry significant symbols within certain compositions. Shrine of Hacı Bektaş Veli, which stands within the borders of Nevşehir today and carries complex characteristics, is one of the most important architectural monuments and religious centers. This center is important in terms of being constituted of a sample of architectural motifs that are the tangible expressions of old Turkish beliefs, rituals and mythology. In this study, symbolic meanings of religious and mythological motifs reflected in the shrine of Hacı Bektaş Veli would be investigated in the context of societies' cultural codes being expressed tangibly and beliefs being reference to solid platforms.

Keywords: Shrine of Hacı Bektaş Veli, Symbol, architectural motifs, mythology, religion.

Giriş

Horasan'da doğduğu ve eski kaynaklarda adı Sulucakarahöyük olan bugünkü Hacıbektaş'ta hakka yürüdüğü bilinen Hacı Bektaş Veli'nin doğum ve ölüm tarihlerine ilişkin çeşitli kaynaklarda farklı görüşler bulunmakla birlikte 1248-1337 veya 1208-1271 yılları arasında yaşadığı kabul edilmektedir (Güzel 2011: 68-70). Hacı Bektaş Veli, Hoca Ahmet Yesevi ocağında yetişmiş; daha sonra İran, Irak, Arabistan ve Suriye üzerinden Anadolu'ya gelmiştir. Anadolu'da Antep, Antakya, Maraş, Sivas, Tokat, Amasya, Çorum, Yozgat ve Kırşehir'de bulunduktan sonra Sulucakarahöyük'e yerleşen Hacı Bektaş Veli, burada hoşgörü, insan sevgisi ve toplumsal eşitliği temel alan felsefesinin tüm insanlığa ulaştırılmasının sağlandığı bir merkez olarak Hacı Bektaş Veli Dergâhını kurmuştur (Güzel 2011: 57-64).

13. yüzyılda Hacı Bektaş Veli tarafından kurulmuş ve Orhan Gazi, Murat Hüdavendigar, Yıldırım Bayezid, Yavuz Sultan Selim, IV. Mustafa, Abdülaziz ve II. Abdülmecit dönemlerinde onarımlar görmüş olan dergâh, 1925 yılına kadar hizmetini sürdürmüştür (Bedir ve Kaya 2011: 116-117). Mimari terminoloji bakımından, külliyeden ziyade bir "manzume" (Akok 1967: 27-35) niteliği taşıyan dergâh, 30 Kasım 1925 tarihinde TBMM projesi dâhilinde 1957-1964 yılları arasında onarılmış ve 16 Ağustos 1964'te müze olarak hizmete açılmıştır. Hacı Bektaş Veli Müzesi, birbirine geçmeli ve hafif bir meyil verilerek oluşturulan üç ana bölümden (avlu) oluşmaktadır (Bedir ve Kaya 2011: 117).

Bu çalışmada, Hacı Bektaş Veli Türbesi mimarisinde kullanılmış olan sembol ve motiflerin kültürel kökleri irdelenmiş ve günümüzdeki işlevleri ele alınmıştır. Bu doğrultuda külliyenin her bölümü müstakil olarak değerlendirilmiştir.

1. Birinci Avlu (Nadar Avlusu)

Birinci Avlu'ya külliyenin dış bölümünde bulunan çatal kapıdan girilmektedir. Giriş kısmının sağ tarafında üzerinde Süleyman Mührü bulunan Üçler Çeşmesi yer almaktadır. 1897 yılında Hacı Mehmet Dedebaba zamanında yaptırılan külliyenin çevre duvarları, Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından restore edilmiştir.

1. 1. Üç Sayısı

Üç sayısı, Antik çağlardan bu yana tüm dünyada temel bir sayı olarak benimsenmiş olup evrende ve insanda var olan bir düzeni ifade etmektedir. Canlılardaki üç birimin sentezini sağlayan bu sayı, bazı dinlerin teslis gibi kutsal üçlemelerinde de kendini göstermektedir. Aritmetik dizide kozmik ilk tek sayı olarak yerini alan bir sayısı, göğe (Uranos), yani gökte olduğuna inanılan kozmik tanrıya özgüdür. İki ise toprağı (Gaia) simgeler. Dünyanın oluşumunda önce gök vardır, yaşadığımız dünya bir ve ikiyi birbirine bağlayarak yer ve gök birliğini oluşturmuştur (Ersoy 2000: 22). İlk geometrik şekil, üç noktayla işaretlenen ve üç çizgiyle çizilen üçgendir. Pisagor üçgeni kozmik anlamda gelişmenin başlangıcı olarak yorumlanır. Çünkü dikdörtgen ve altı uçlu yıldız gibi geometrik figürler üçgenden elde edilebilir (Schimmel 2000: 85). Greko-Romen mitolojisinde de Kronos'un oğulları olan üç kardeş dünyayı aralarında paylaşır; Zeus göklerin ve yerin, Poseidon okyanusların, Hades ise yeraltı dünyası olan cehennemlerin tanrısıdır (Ersoy 2000: 22). Tanrı kavramı, bazı dinlerde belli bir form dâhilinde üçleme ile betimlenmiştir. Örneğin Hıristiyanlıkta tanrı üç kimliği olan birdir (Ersoy 2000: 23).

Türk mitolojisinde de evrenin dikey dünya modeli, yer, yerüstü ve yeraltı olmak üzere üç katlı dünyadan oluşmaktadır. Yatay dünya modelinde ise yukarı, orta ve aşağı olarak yine üç dünya anlayışı vardır. Dünya hakkındaki bu geleneksel görüş, üç sayısına mitolojik inançlarla ilişkili sakral bir anlam kazandırmıştır (Beydili 2005: 489). Türklerin mitolojik tasavvuruna göre, her üç dünya da fonksiyonları değişiklik gösteren ruhlar tarafından kaplanmıştır. Bunlardan yalnız yer ya da orta dünya, insanların yaşadığı mekândır. Ancak orada da koruyucu iyeler bulunmaktadır (Bayat 2011: 31). Selçuklu-Osmanlı mimari yapıtları kapılarının dış yüzeylerinde de çoğu kez üç adet adı verilen yarım küreler bulunur (Ersoy 2000: 24).

Birinci Avlu'da yer alan Üçler Çeşmesi, kesme taşlardan ve sivri kemerli olarak inşa edilmiş olup üç adet pirinç kurnası birbirine paralel olarak sıralanmıştır. Kabara, yıldız ve giyoş motiflerinin süs olarak kullanıldığı çeşmenin alınlığının ortasında on iki dilimli Bektaşî tacı (Hüseynî taç) bulunmaktadır. Kemer gözünün göbeğinde ise Mühr-ü Süleyman motifi yer almaktadır. Postnişin Feyzullah Dedebaba zamanında Sadrazam Halil Paşa'nın eşi Fatma Fikriye Hanım tarafından 1902 yılında yaptırılan Üçler Çeşmesi'nin kemer gözünün üst kısmındaki kitabede şu manzume yazılıdır:

"Asitan-ı Hacı Bektaş Velî'de nice zat,
Eser hayrederek eylemiş ümmid-i necat,
İşte bu nev eser i muteber inşaasına da,
Türbedar Fevzi Baba oldu delil-ül hayrat,
Çakeri Ali Aba Fatıma Fikriye Hanım,
Yapdı bir çeşme ki tahsin eder ehl-i hasenat,
Dilerim bais-i ve banisini zat-ı vehhap,

Kevser-i nabilesir-ab ide ruz-u Arasat,
Aktı tarihi bu mizab-ı kalemden kami,
Şüheda aşkına Yahu içiniz ab-ı hayat.
Harrere Mustafa Vasfi - Nevşehir. 1320 (M.1902)"

Üç, altı, yedi, dokuz, on iki ve kırk sayıları Alevi-Bektaşi kültüründe sayıların temsil ve tarif gücünü göstermesi bakımından ilgi çekici verileri ve örnekleri içermektedir. Alevi-Bektaşi kültüründe üç sayısı, "Allah, Muhammed, Ali" üçlemesine işaret ettiği gibi, Alevi Bektaşi terbiyesinin "eline, diline, beline sahip olmak" şeklinde formülleşen terbiye anlayışını, hiyerarşiyi gösteren "mürşit, rehber, mürit" üçlemesini ve var oluş çevriminde dört unsurdan oluşan üç âlemi simgeleyebilmektedir (Coşar 2011: 121). Üçler Çeşmesi'nde suyun birbirine paralel üç kurnadan akması ve İkinci Avlu'ya girişi sağlayan Üçler Kapısı, bu yapıların adına dahi aynı simgesel tasavvurun yansıması ve Aslanlı Çeşme'de bulunan üç kurna, toplumun mitolojik hafızasındaki üç sayısının mimari bağlamında dışavurumunu göstermektedir.

1. 2. On İki Sayısı

On iki sayısı, "*ruhsal olanla maddi olanın bir kombinasyonu olarak evrensel manada kutsallık atfedilmiş*" (Schimmel 2000: 237) ve sembolik bağlamda daha çok üç ve dördün çarpımıyla ilişkilendirilmiş bir sayıdır. Örneğin, dünyanın üç tabakası (gökyüzü, yer ve yeraltı) ile doğu, batı, kuzey, güney yönlerinin ve dünyayı yaratan dört unsurun (hava, ateş, toprak ve su) teslisinin birleşim göstergesidir. Gök kubbe, on iki sektöre, yıl ise on iki aya bölünmektedir. On iki parçaya bölünmüş olan Zodiak'ın her bölmesi, eski çağlardan beri özelliklerine uygun simgelerle tanımlanmıştır. Yine Zeus'un başkanlığındaki mitolojik Olimpos tanrılarının sayısı on ikidir. Kudüs'ün her biri bir İsrail aşiretinin adını taşıyan on iki kapısı bulunmaktadır. Hititlerde yeraltı tanrıları on iki tanedir. İsa'ya inanan ilk havariler de aynı şekilde on iki kişidir (Ersoy 2000: 41).

Türk evren tasavvurunun yatay algısında on iki hayvanlı Türk takviminin önemi büyüktür. Nitekim yılların hayvan adları üzerinden anımsanması, zoomorfik dünya modelinin takvim miti üzerine aktarılmasını göstermektedir. Hunlarda, Oğuzlarda olduğu gibi, on iki boy, merkezin sağına, on iki boy merkezin soluna yerleştirilmiştir. Bu bölünme sistemi, Oğuz Kağan Destanı'nda aynen tekrarlanır. Oğuz Kağan'ın altı antropokozmik oğlundan olan torunları için kesilmiş kurbanlık koçların etinin, on iki çadırda ikişer ikişer oturan 24 torununun mekânda tuttukları mevkilerine göre pay almaları, Oğuz dünya modelinin katmanlarının göstergesinden başka bir şey değildir. Aslında on iki çadır, zaman yapısını simgelediği gibi, yerin de on iki dilime ayrıldığını göstermektedir (Bayat 2011: 40-42).

Alevi-Bektaşi kültüründe on iki sayısı, başta on iki imam olmak üzere belirli kurallarla, hal, mekân ve makamlarla, çeşitli nesnelerle sembolize edil-

miştir. On iki alâmet, on iki burç, on iki dilimli taç, Hüseynî taç, on iki terkli taç, on iki ev, on iki farz, on iki hizmet, on iki hizmet sahibi, on iki imamlar semahı, on iki işlek, on iki kapı, on iki kurban ve on iki post bu tasavvuru yansıtmaktadır (Coşar 2011: 119-120). Üçler Çeşmesi ve Pir Evi'nde bulunan on iki sayısının sembolizasyonu, her mitik sembol gibi, inancın olağan çerçevesi aracılığıyla eski kuşakların kişisel deneyimleri ve anıları üzerine anlatılan birçok somut durum aracılığıyla, doğrudan benzeri bir durumun ilk kez yaşanmış olabileceği çağa uzanan kesiksiz bir perspektif için (Malinowski 2000: 138) arka planı göstermektedir.

1. 3. Mühr-ü Süleyman Motifi

"Solomon'un mührü", "Magen David", "David'in kalkanı" olarak da bilinen Mühr-ü Süleyman'ı Süleyman peygamber, Kudüs'teki büyük tapınağa inşa ettirmiştir. Mühür, ters olarak yerleştirilmiş iki eşkenar üçgenden oluşup altı kollu ve altı uçlu bir yıldız görünümüyle Batınî düşüncenin toplamını yansıtmaktadır. Tepe noktası yukarıda olan üçgen ateşi, tepe noktası aşağıda olan üçgen suyu, su üçgeninin taban kenarı ile kesişen ateş üçgeni havayı, ateş üçgeninin taban kenarıyla kesişen su üçgeni ise toprağı temsil etmektedir. Tüm bunların bir altıgen içinde birleşmeleri ise evreni oluşturan unsurların uyum ve beraberliğini yansıtmaktadır. Bu motif, evrendeki karşıtlıkların, zıtlıkların, kozmik birliğin ve onun ifadesinin bir sentezidir. Yine bu sembol, madenlerin toplamı anlamındaki yedi temel madeni ve göğün bütünlüğünü belirten ve sayısı yine yedi olan gezegenleri de içine almaktadır. Tam ortada altın ve güneş, en üstte gümüş ve ay, altta kurşun ve Satürn, sağ yukarıda bakır ve Venüs, sağ aşağıda cıva ve Merkür, sol tarafın uçlarında ise demir ve Mars, kalay ve Jüpiter yer almaktadır (Ersoy 2000: 88-90). Eski Kabala inancında ise mühürdeki ilk ve tepesi yukarda olan üçgen mutlak varlığı (tanrıyı) remz eder. İkinci ve ters istikametteki üçgen ise gölgesi olan âlemi sembolize eder. İbranilere göre, altı köşeli şeklin her köşesi bir peygambere işarettir. Bunlar; İbrahim, İshak, Yakup, Musa, Harun ve Davut peygamberlerdir (Koca 1999: 191).

Anadolu'da Selçuklu ve Osmanlı mimarisinde çok kullanılmış olan Mühr-ü Süleyman motifi, Orta Asya'dan günümüze kadar Selçuklu ve Osmanlı Dönemi sanatında; mimari yapılarda, çini, seramik eserlerde, sikkelerde, hat sanatında, sancaklarda ve elbiselerde süsleme unsuru olarak kullanılmıştır. Aslında Bâtıni düşüncelerin toplamını yansıtan bu mühür Alevi-Bektaşi inancında da yerini almıştır (Koca 19999: 191).

2. İkinci Avlu (Dergâh Avlusu)

Avluya üçgen alınlıklı ve sivri kemerli Üçler Kapısı'ndan girilmektedir. Dergâh avlusunda sırasıyla sağda Aslanlı Çeşme, aş evi, Baba Köşkü ve Tekke Camisi; solda Mihman Evi, Meydan Evi, Kiler Evi ve Dedebaba Köşkü; ortada ise Meydan Havuzu bulunmaktadır.

2. 1. Aslan Motifi

Hayatlarını avcılık ve hayvancılıkla kazanan insanlar, doğada bulunan tüm canlı ve cansız varlıkların, zor doğa şartlarına en iyi şekilde uyum sağlayabilen hayvanların yaşamını yakından izlemiş ve onlara hayranlık duymuşlardır. Hayvanların doğadaki davranışlarını, yaşam tarzlarını ve karakterlerini öğrenen insan, bu canlı varlıklara sembolik manalar yüklemeye başlamıştır. Aslan, gücü ve kudreti, kartal, göklerin hâkimiyetini, kurt, vahşiliği, korkusuzluğu, yol göstericiliği, önderliği, liderliği simgelemiştir (Özkartal 2012: 62). Türk sanatında aslan figürleri daha çok Budizm'le birlikte görülse de, Altaylarda Pazırık kurganlarından çıkarılan eserler üzerinde aslan-grifon tasvirlerine rastlanması, bu hayvanın Türklerde daha erken devirlerden itibaren tanındığını gösterir. Aslan, savaş, zafer, iyinin kötüyü yenmesi, kuvvet ve kudret sembolü olmuş, postu ve yelesi de yiğitlik simgesi olarak kullanılmıştır. Türklerde uzun saçın yaygın olmasıyla aslan yelesi arasında sembol bakımdan ilgi kurulmuştur (Çoruhlu 2002: 136). Çin kaynaklarında bazı Türk hükümdarlarının aslanlı tahtta oturduğu yazmaktadır. Türk sanatında kanatlı aslan tasvirleri, göğe ait unsur olarak İslam'dan sonraki Türk sanatında, İslam'dan öncekinin izinde gelişmiştir. Birçok mitolojide aslan motifi, güç, kuvvet, koruyuculuk ya da taht sembolü olarak kullanılmaktadır (Çoruhlu 1999:149-151). Aslan, Budist Türk sanatında bazen bir Tanrı, bazen de hükümdarın kendisini ya da oturduğu tahtı simgeler (Çoruhlu 2002: 137). Aslan, On iki hayvanlı Türk takviminin de yıl simgelerinden biridir. Nevruz bayramında da tasvir edilen aslan (güneş) ve boğanın mücadelesi baharın gelişini simgelemektedir (Çoruhlu 2002: 145-146).

Hz. Muhammed tarafından kendisine Ebu Turab (toprak babası) lakabı verilen Hz. Ali "aslan" anlamında "Haydar", "Allah'ın güçlü aslanı" anlamında "Esedullahi'l-Galip", "Allah'ın rızasını kazanmış" anlamında "el-Murtaza" gibi lakaplara sahiptir (Fığlalı 2005: 103). İran aslanının elinde "Zülfikar" adı verilen iki tarafı keskin bir pala bulunur ve onun gücünü artırır. Bu aslan, eski İran bayraklarında da bulunmaktadır. Hz. Muhammed, vefatından önce zülfikarını damadı Hz. Ali'ye hediye etmiştir (Ersoy 2000: 416).

İkinci Avlu'da bulunan Aslanlı Çeşme, 1554 yılında Silistre Valisi Malkoç Bali Bey'in yakınları tarafından yaptırılmıştır. İskenderiye mermerinden yapılmış olan aslan heykeli ise Mısır Prensesi Kara Fatma Sultan tarafından yaptırılarak 1853 yılında dergâha gönderilmiş ve daha sonra çeşme, "Aslanlı Çeşme" olarak anılmıştır. Çeşmenin, biri aslan heykeli motifinin ağzında olmak üzere üç kurnası vardır.

2. 2. Dokuz Sayısı

Üç sayısının üç katı olan dokuz, "büyütülmüş kutsal üç" olarak adlandırılır. Daha çok dünyanın kuzey kısmındaki uygarlıklarına özgü olan bu sayı, Sami ve sonraki Yahudi-Hıristiyan dünyasında önemli bir yer işgal etmez (Schimmel 2000: 177). Ancak, bu sayının Türk mitolojisinde ve kültüründe

önemli bir yeri vardır. Türklerin dokuza verdiği önemin üç çok soğuk kış ayının gelmesinden (Aksoy 2000: 38) ve yedi gök küresinin ve sabit yıldızları kapsayan göğün üst kemerinin ötesinde olan en yüksek, dokuzuncu cennetle bağlantılı olmasından kaynaklandığı ileri sürülür. Türkçe ve Farsça kitaplarda çokça geçen "nüh sipihr" (dokuz gök) inancı, kadim kozmik bölgelerin üç katına çıkarılması sonucu doğmuş olabileceği gibi, kozmik ağacın dokuz dalından da kaynaklanabilir (Schimmel 2000: 179).

Altay yaratılış efsanesine göre tanrı, dokuz dallı bir ağaç ve bu ağacın her dalının altında bir insan yaratır (İnan 2006: 15-16). Yedi kat gökten sonra gelen Arş ve Kürsî de birer kuşatıcı kat sayılarak göklerin dokuz kat olduğuna inanılır. Şamanların, ayinlerde dokuz kat göğe çıkıp dokuz katı da dolaşarak tekrar indikleri söylenir. Şamanın dokuz çırağının tuttuğu keçe, dokuz defa döndürülür; böylece Şaman göğün dokuz katını sembolik olarak gezmiş olur. Altay Türklerinde Şaman, Tanrı Bay Ülgen'e kurban sunduğu zaman kayın ağacında bir merdivene dokuz kertik yapar. Bu dokuz kertik, aşağıdan yukarıya birinci kattan dokuzuncu kata kadar gökleri gösterir. İnsanın, dokuz kat gök ile dört unsurun birleşmesinden doğduğu inancı vardır. Bu sebeple dokuz kat gökten "dokuz ata", dört unsurdan da "dört ana" olarak söz edilir. Yunus Emre'nin "Dörttür anam dokuz babam" dizesinde geçen inanışın kaynağı da budur. Gök dokuz (veya yedi) kat olduğu gibi, yer de dokuz (veya yedi) kat olarak düşünülürdü (Durbilmez 2007: 185).

Dergâhın önemli bölümlerinden biri de Meydan Evi'dir. Kitabesinden anlaşıldığına göre, 1367'de I. Murat tarafından yaptırılmıştır. Burası sofa, Meydan odası (Cem odası), Meydancı Baba odası ve mutfak bölümlerinden oluşmaktadır. Cem odasının rekonstrüksiyon olarak inşa edilen bingi/kırlangıç tekniğindeki tavanı ilgi çekicidir. Baba odası tavanı ise yine aynı teknikte yapılmış olup orijinaldir. Dokuz kat gök kubbeyi temsil eden çaprazlama atılan kirişlerden oluşturulmuş bingi/kırlangıç tekniğinde tavanı bulunan odalar kare planlı olup çevresi ahşap sedirle çevrilidir.

3. Üçüncü Avlu (Hazret Avlusu)

"Hazret Avlusu" olarak da bilinen Üçüncü Avlu'ya; basık kemerli, Altılar Kapısı'ndan girilmektedir. Bu avlu içinde Atatürk Köşesi, Pir Evi, Balım Sultan Türbesi, Hazire ve Has Bahçe bulunmaktadır.

3. 1. Ağaç Kültü

Evrenin var oluşundan itibaren su, hava, toprak kadar elzem, hayatın merkezinde var olan bir unsur da ağaçtır. Ağaç, her şeyden önce varoluşu, hayatı, canlılığı, bereketi temsil eder. Türk ve dünya kültüründe ağaca çağlar içinde birbirinden farklı pek çok isim ve rol verilmiştir: "kozmik ağaç", "dünya ağacı", "hayat ağacı" vb. Tanrıyla iletişim aracı, şeytan ya da kötü ruhları kovma, tabiat olaylarını yönlendirme, güneşin batışını engelleme ya da geciktirme, rüzgâr estirme ya da durdurma, ay tutulmasını engelleme ya da

tutulan ayı kurtarma, yağmur yağdırma, sağaltma, defin törenlerinde, bereketi artırmaya yönelik mevsimlik törenlerde, şekil değiştirme ya da bitkilerin kökenleri ile ilgili mitlerde ağaç motifi sıklıkla karşımıza çıkmaktadır (Ergun 2004: 17-66). Ayrıca mezarlara dikilen ağaçlar, ağaca atfedilen değerlerin bir ya da bir kaçının zaman süzgecinden geçerek günümüze kadar ulaşmış olduğunun bir başka işaretidir (Gürsoy 2012: 44).

Özkul Çobanoğlu'na göre (2001: 32-33), Türk mitolojisinin değişik dönemlere ve bölgelere çeşitlilik arz eden yaratılış mitleri arasında toplayıcılık, avcılık ve ilkel bahçe tarımının hâkim hayat tarzı olduğu devirde oluşmuş olan ağaçtan yaratılma, en eski yaratılış miti olmalıdır. Bu iddianın temelinde Türklerin tarih sahnesine çıkmadan önceki devirlerde yaşadıkları kabul edilen bölgenin orman oluşu başta olmak üzere diğer kültler vardır ve böylece kültürel fenomenlerle olan ilişkilerindeki sistematik tamamlanmış olacaktır. Türk evren tasavvuruna göre, kozmik ağacın kökleri yer altına, dalları gökyüzüne ulaşmaktadır. Cennette, yani "Işık Âlemi"nde Tanrı bulunmaktadır. Tanrı'dan bir şey dileyen, başındaki bir hastalıktan, bir felâketten, belâdan kurtulmak isteyen insanlar, Tanrı mekânına ulaştığına inandığı ağacı bir vasıta olarak kullanır. Ağaç vasıtasıyla kişinin hastalığını, sıkıntısını öğrenen Tanrı, yine ağaç vasıtasıyla onlara yardım etmektedir (Ergun 2004: 374). Ağaçlara bağlanan paçavralar, Tanrı'ya sunulan kansız kurbanlardan biridir. İslam öncesinde Türkler, mezar ve ağaçlara paçavralar, bezler bağlayarak, dağ, orman, ağaç ve su ruhlarına kurbanlar adayarak onlara minnet ve teşekkürlerini ifade etmişlerdir. Müslüman Türklerde bu inanç ve ritüellere paralel olarak bu ruhların yerine velilerin ruhlarına adak adama inanç ve ritüelleri oluşmuştur. Hacı Bektaş Veli türbesini çevreleyen ağaçlara, çalılara bağlanan bezler de adak adayan kişinin öncelikle kendi eşyasından bir şeyi, bir parçayı bu uğurlu, kutsal tanınan yerde bırakmak, bu suretle de iletişimi muhafaza etmek, kendisini hatırlatmak içindir (Tanyu 1967: 329).

Balım Sultan Türbesi'nin önünde kutsal olduğuna inanılan karadut ağacı bulunmaktadır. Velâyetname'de Hacı Bektaş Velî'nin Hoca Ahmet Yesevi'nin izniyle Anadolu'ya gelişini anlatan bir bölüm vardır: Hacı Bektaş Velî, Ahmet Yesevi'den Anadolu'ya gitmek için izin alarak güneş doğmadan yola çıkar. Orada Türkistan erenleri ise meydanda bir ateş yakmıştır. O erenlerden biri, yanan ateşten ucu yanmış bir odunu alarak Anadolu'ya fırlatır: "*Anadolu'daki erenler ve gerçek (erler) bu eğsiyi (odunu) tutsunlar, Türkistan erenlerinin toplanıp Anadolu'ya er gönderdikleri (Anadolu'daki) erenlere de malum olsun*" der. Rivayete göre fırlatılan ucu yanmış bir dut ağacıdır. Bu fırlatılan ucu yanmış dut ağacını Konya'da Emir Cem Sultan'ın halifesi Hâka Ahmet Sultan tutarak Hacı Bektaş Dergâhının önüne diker. Bu dikilen ağaç, kısa zamanda büyür. Yine rivayete göre, o zamandan beri bu ağacın yukarı ucu yanıktır (Gürsoy 2012: 51). Hacı Bektaş Veli'nin Velâyetname'sinde ağaçla ilgili çeşitli kerametlere rastlanır. Hırka Dağı'nın tepesinde bulunan pürü ve budağıyla Hacı Bektaş Velî'yi saklayan ve "devcik ardıç" olarak bilinen ardıç ağacı, Sulucakaraöyük'ün soğuğundan şikâyet eden dervişlerin ısınması için sırtındaki hır-

kasının küllerinden meydana gelen Hırka Dağı'nın ağaçları, elma ağacı, Yunus Emre ile ilgili keramette yer alan alıç ağacı ile Ahi Evran'la buluşması sırasında gölgelik olsun diye elindeki asasını dikmesi ve bir kavak ağacı olması (Gölpınarlı, 1958: 8-90; Gürsoy 2012: 48) bunlardan birkaçıdır. Velâyetname'de yer alan bu ağaç motiflerinin ağaç kültü paralelinde değerlendirilmesi yerinde olacaktır.

3. 2. Atalar Kültü

Eski Türklerde atalara hürmet edilir ve tecrübelerine güvenilerek saygı duyulurdu (Kafesoğlu 1980: 93). Menakıpnamelerde Türklerin Müslüman olmadan önceki inanç sistemlerine ait birçok motifin ve bu sistemlerin bir parçası olan kültlerin izlerine rastlamak mümkündür. Bu motifler, Bektaşi menkıbelerinde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır (Ocak 1992: 70). Atalar kültünün izleri, velilerin yerleşim merkezleri ve türbelerinin bulunduğu yerlerde oluşan inanç ve ritüellerde de mevcuttur. İslam öncesi eski Türk inançlarından olan atalar kültünün veli kültünün temelinin hazırlanmasındaki önemine de değinmek gerekir. Çeşitli Türk zümreleri arasında en eski ve köklü inançlardan biri olduğu bilinen atalar kültü genel olarak ataların takdisine dayanır (Ocak 1992: 12).

Toplumsal bellekte yer alan atalara kutsallık atfetme kodu, İslamî dönemde ata mezarlarını ziyaret etme, onlara hürmet gösterme, mezarlarını koruma ve zorluklar karşısında onlardan yardım dileme şeklinde toplum tarafından devam ettirilmektedir. Ziyaret edilen evliya, ermiş mezarları ve türbeler, çaresiz kalmış kişilerin ümit kapısı olarak canlılığını korumaktadır (Kalafat 1995: 71). Evliya mezarlarına, atalar kültüne olan bir saygının devamı olarak verilen değer, toplumun ataya veya evliyaya karşı duyduğu saygı ve sevgi neticesinde dualarının gerçekleşmesi için onları aracı kılma arzusuyla paraleldir. Nitekim Hacı Bektaş Veli türbesine yapılan ziyaretlerde, üçüncü avluda bulunan mezarlarda yapılan uygulamalarda bu motifleri görmek mümkündür.

3. 3. Taş ve Kaya Kültü

Eski zamanlardan beri tabiatta çeşitli cansız varlıklar içinde varlığını daimi biçimde sürdüren taş ve kayalar, insanların dikkatini çekmiş ve görünüşlerinin muazzamlığı itibariyle kendilerine saygı duyulmuştur (Ocak 2000: 102). Toplumda bu saygıyı oluşturan şeylerin başında, halkın taşlarda gizemli bir yaşamın olduğuna yönelik inançları gelmektedir (Ersoy 2000: 159). Bu sebeple dünyanın hemen her yerinde taşlarla ilgili inanç ve ritüeller oluşmuştur. Birçok ilkel toplum, kutsal saydıkları kayaların içinde ata ruhlarının bulunduğuna inanmışlardır. Türklerin de kutsal saydıkları ve çeşitli dini ritüellerde büyü yapmak amaçlarıyla kullandıkları taşlar mevcuttur (Hançerlioğlu 1975: 617).

Hacı Bektaş Veli külliyesinin içinde veya yakın çevresinde Beş Taşlar (Şahit Taşı), Selam Kayası, At Kayası, Delikli Taş, Minder Kaya, Kulunç Kaya (Tan-

man 1996: 463) gibi bir kısmı külliyeyle bağlantılı, bir kısmı da Hacı Bektaş Veli'ye ilişkin menkıbelere telmihte bulunan muhtelif taşlar bulunur. Ayrıca dini bir ritüel mahiyetinde devam ettirilen Delikli Taş'tan geçme eylemi de bunlar arasındadır ki delikli taşlar, yeniden doğuş ve verimliği, ayrıca döl yatağını temsil etmektedir (Eliade 1992: 195). İnanışa göre, kim bu taşın deliğinden geçemezse o kişi günahkârdır.

Taş ve kaya kültüne ait anlatmaları ihtiva eden tek menakıbname, Hacı Bektaş Veli'ye aittir. Menakıbname'deki anlatmalardan birinde Hacı Bektaş Veli, bir taşı bıçakla keserek ikiye ayırmıştır (Tanyu 1968: 143). Taş ve kaya kültüyle ilgili bir diğer menkıbe, Hacı Bektaş Veli'nin güvercin şeklinde Anadolu'ya uçarak gelip Sulucakarahöyük'teki bir taşın üstüne konması ve ayaklarının bu taşa gömülmesine dairdir. Hacı Bektaş'ın Sarı Saltık adındaki müridinin Kaligra'daki bir kayada el ve ayak izlerinin bulunduğundan yine aynı menakıbnamede bahsedilmektedir (Ocak, 2000: 105). Anadolu'nun pek çok yerinde benzer uygulamalar bulunmaktadır ki bu ritüellerin ve inanışların devam etmesi, Orta Asya'dan günümüze bu kültün İslam içerisindeki yansımasını göstermesi açısından dikkat çekicidir.

3. 4. Su Kültü

En eski devirlerden itibaren Türklerin tabiat kültleri içinde Yer-su'nun bir parçası olan su ve onun çevresinde şekillenen su kültü önemli bir öğe olmuştur. Orhun yazıtlarında "yer-su" Türklerin koruyucu ruhları olarak zikredilir (İnan 1976: 40). Suyun kutsal olarak algılanmasının arka planında makro ve mikro-kozmosun su ile başlayıp yine su ile sona ermesi yatmaktadır (Bayat 2007: 248). Bu doğrultuda su iyesi denilen su ruhları, suların hem sahibi hem de hâkimidirler. Su iyesi, Türk halklarının anlatılarında "Su Issı", "Su Eezi", "Su Anası", "Uhun Ecen", "Subaba", "U İçite", "Ukulaan Toyon" vb. çeşitli adlarla bilinir. Su iyeleri, mitolojik tasavvurda genellikle insan ya da balık şeklindeki varlıklardır. Türkler, doğadaki her şey gibi suyun da bir ruhu olduğuna inanmıştır. Bu da beraberinde suyu kirletmek, pislik atmak, tükürmek gibi eylemlerin halk arasında yasaklanmasını ve yasağı ihlal edenlerin su iyeleri tarafında cezalandırılacağı inancını doğurmuştur (Türkan 2012: 135). Orta Asya'dan Anadolu'ya uzanan inanç silsilesi içinde su, arındırıcı, temizleyici özelliklere sahip olmuştur. Suyun arındırma özelliğine Hıristiyanlıkta vaftiz, İslam'da abdest uygulamasında rastlanmaktadır.

Kutsal yerlerde bulunan suların kutsallık kazandığı görülmektedir. Kâbe'nin yanındaki kuyu suyu (zemzem), Efes'teki Meryem Ana Evi'nin, Tarsus'taki Aziz Pavlos'un doğduğu evdeki kuyu suyu, Didim Apollon tapınağındaki, Antakya'daki Aziz Petrus (St. Pierre) kilisesindeki kaynak suları bu duruma örnek teşkil etmektedir (Ersoy 2000: 189). Müslümanların kutsal saydığı Kâbe ve Hac ibadetlerine benzer şekilde ortaya çıkan kutsallaştırma ve ritüelleri Hacıbektaş'ta da görmekteyiz. Aleviler Hacı Bektaş Veli türbesini ziyaret etmeyi hacı olabilmek için yeterli sayarlar (Dedebaba 1998: 476). Bu

yüzden her sene binlerce Alevi 15-25 Ağustos tarihleri arasında Hacı Bektaş Veli'nin türbesini ziyarete gelerek çevresini tavaf ederler ve Mekke'de hac sırasında uygulanan ritüeller aynen bu bölgede sembolik olarak uygulanır. Çilehane adı verilen yüksek bir tepenin diğer bir adının "Arafat" olması, Beştaşlar bölgesinde bulunan bir kayanın şeytan taşlama yeri olarak kullanılması (Sözengil 1991: 103), yine burada bulunan bir çeşmenin zemzem çeşmesi olarak nitelendirilmesi dikkat çekicidir (Yolcu 2014: 98). Velâyetname'de Kadıncık Ana ile ilgili olan bölümde zemzem pınarının doğuşu şu şekilde anlatılmaktadır:

"...Kadıncık, dönüp evine geldi, bir sofraya, hazırda ne varsa koyup Hünkâr'a götürdü, 'bari lütfedin, yiyin de bize hayır dua edin' dedi. Hacı Bektaş, yemek de yemedi. Orada bir erbain çıkardıktan sonra Arafat dağındaki çilehaneye geldi. Karanlık bir mağara olduğunu gördü, önündeki bir yeri, mübarek parmağıyla dürttü, güzelim bir su çıktı oradan; şimdi o suya zemzem suyu derler. Hünkâr'ı ziyarete gidenler, kutluluk için o suyla yıkanırlar." (Gölpınarlı 1958: 28).

Hacı Bektaş külliyesinde bulunan Üçler Çeşmesi ve Aslanlı Çeşme'deki suyun kutsallığı da toplum hafızasında su kültüne bağlı inançların halen etkin olduğunu göstermektedir. Yöre halkı ve dışarıdan gelen ziyaretçiler, bu çeşmelerden su alıp evlerine götürmekte, bu suların bazı hastalıklara iyi geleceğine inanmaktadırlar.

4. Pir Evi Bölümü

13. ve 16. yüzyıllar arasında tesis edilmiş olan ve aynı zamanda Hacı Bektaş Veli'nin türbesinin de bulunduğu Pir Evi; Giriş, Çilehane, Orta Medhal, Mescitler, Kırklar Meydanı, Hazire ve Güvenç Abdal Türbesi bölümlerinden oluşmaktadır. Bölümün ana girişindeki revak kısmının üstünde solda, gök kubbeyi süsleyen aynı zamanda bütün canlılara hayat kaynağı olan ve Hz. Muhammed'i temsil eden güneş motifi, sağda Hz. Ali'yi temsil eden ay motifi bulunmaktadır. Bu motiflerin altında ise On İki İmamları temsil eden on iki köşeli "teslim taşı" motifi yer almaktadır. Pir Evi bölümünün girişinin sağında ve solunda altışar tane olmak üzere toplam on iki tane Dedebaba mezarı bulunmaktadır. Ak kapı denilen üst kısımda çift başlı kartal motifi bulunmaktadır. Orta Medhal'in ilerisinde, üstünde kitabesi de olan Kırklar kapısından duvarları kalem işli motiflerle kaplı Kırklar Meydanı'na geçilmektedir. Kırklar Meydanı bölümünde "Kırkbudak Şamdanı" bulunmaktadır.

4. 1. Altı Sayısı

Altı sayısı grafik sembolizmde altıgen ve onun yarattığı altı köşeli bir yıldız olan Mühr-ü Süleyman ile özdeşleşmiştir. Altı, diğer çift sayılar gibi Ay'ın çevrimsel hareketi ile ilişkilendirilerek "dişi" bir sayı olarak yorumlanır. Altıgenin doğurtucu-dişi bir sayı olması nedeniyle İslamî mimarî ve süsleme sanatında sıklıkla kullanılmıştır. Dünyanın altı günde yaratıldığına inanılmasın-

dan dolayı özel değeri olan altıdan Hıristiyan metinlerinde bazen bir günah sayısı olarak söz edilir. Altı, aynı zamanda fizikî aşkın tanrıçası Afrodit'in de sayısıdır. Eski sistemlere göre altı rakamı bölenlerinin hem toplamı hem de çarpımının kendisine eşit olduğundan en mükemmel sayı olarak kabul edilir (Ersoy 2000: 30).

Alevi-Bektaşi kültüründe altı, dünyanın mükemmel sayısı olarak gösterilir. İnsanın mükemmelliği bulmasında "altıya girmek semahı" olarak da adlandırılan Allah, Muhammed, Ali, Fatma, Hasan ve Hüseyin anısına sadece erkekler tarafından dönülen bir semahı anlatmasıyla mükemmelliğe ulaşmanın yolunu da işaret eder (Coşar 2011: 119).

4. 2. Kırk Sayısı

Yüklendiği anlamlarla birlikte kullanılan ve taşıdığı çeşitli değerleri mitolojik dönemlerden ve kutsal dinlerden alan kırk, hazırlama ve tamamlama sayısı göreviyle karşımıza çıktığı gibi aynı zamanda çokluk bildirme ifadesi olarak da kullanılmıştır. Hayatın her safhasına giren kırk sayısının çeşitli ritüellerde, büyü ve sihir yapımında kullanıldığı göze çarpmaktadır. Türk kültüründe yaygın olarak görülen sayı simgeciliğinin temeli mitolojiye ve dinlere dayanmaktadır. Mitolojik ve dinî değerler taşıyan kırk sayısı, yüklendiği bu özel anlamlarla halk inançlarında da etkin bir role sahip olmuştur (Güvenç 2009: 95). Hemen hemen bütün toplumların geleneklerinde kırk, bir bekleme, hazırlık, sınama ve ceza ile ilgili olaylarda kural haline gelmiş bir sayı olarak karşımıza çıkmaktadır. İncil yazarları önemli olayları çoğu kez "kırk" sayısı ile ifade etmiştir. Örneğin, İsa'nın kırk gün vaaz vermesi ve şeytan tarafından çölde sınanmadan önce kırk gün oruç tutması (büyük perhiz) dikkat çekicidir (Ersoy 2000: 46).

İslamî geleneklere göre, Tanrı, Âdem'in çamurunu kırk gün yoğurmuştur. Hz. Muhammed, ilk vahyini kırk yaşlarında almıştır. Dünyanın sonu yaklaştığında Mehdi kırk yıl yeryüzünde kalacaktır. Yeniden dirilişte gökler kırk gün boyunca dumanla kaplanacaktır. Bu diriliş kırk yıl sürecektir (Schimmel 2000: 268). Mevlit ölünün kırkı çıktıktan sonra okunmaktadır. Yine tarikat erkânının olgunlaşması için doldurdukları çile; Farsça kırk anlamına gelen "çihil" sözcüğünden gelmektedir (Ersoy 2000: 47). Alevi-Bektaşî kültüründe "dört kapı kırk makam, kırk abdal/kırklar, kırk ocak, kırk şamdan/kırk budak/kırkbudak şamdan, kırklar bezmi/kırklar cemi/kırklar meclisi, kırklar makamı, kırklar meydanı, kırklar semahı ve kırklar şerbeti, kırklar kapısı" (Coşar 2011: 123-128) gibi hususlarda kırk sayısının sembolizasyonu dikkat çekmektedir.

4. 3. Güneş ve Ay Motifi

Türk kültüründe güneş, ay ve yıldız kültleri Gök Tanrı'ya bağlı olarak düşünülmüştür. Altaylılara göre güneş ana, ay atadır. Ateş de yerde güneşin temsilcisidir. Şamanlara göre güneşin ve ayın tutulmasının sebebi kötü ruh-

ların onları yakalayıp karanlık dünyalarına sürüklemeleridir. Şaman onları kötü ruhlardan korumaya çalışır ve bu sebeple Şamanlar elbiselerine güneşin sembolü olan demir veya gümüş halkalar takarlar (Kaya 2011: 37). Güneş, ay ve yıldızlara olan saygı, Türklerin günlük hayatını fevkalade etkilemiştir. Mesela Hunlar, herhangi bir işe başlarken güneşin ve ayın durumuna bakmışlar ve önemli kararları yıldızların durumlarını da yorumlayarak vermişlerdir. Delikanlılar yemin edip ant içerken "Güneş bizi görüyor" demişlerdir (Ögel 1995: 191). Türkler, koruyuculuk vasfının Tanrı tarafından güneşe verildiği gibi kağanlara da verildiğine inandıklarından kağanlarını güneşle özdeşleştirmişlerdir. Koruyuculukta kağan da güneş gibidir inancıyla her ikisine de hürmet edilmiştir. Bu fikri teyit eder nitelikte Altay türeyiş mitinde ay ile güneşin kendilerinin bir güçleri olmadığı, onların yalnızca Tanrı'nın verdiği ışık ile sıcaklığı yansıttıkları bilgisi de kayda değer niteliktedir (Turan 2011: 50). Hacıbektaş türbesinde hem ay hem de güneş simgesi türbe girişine işlenmiştir.

4. 4. Çift Başlı Kartal Motifi

Kartal figürü çok eski çağlardan itibaren Türk kültüründe sembol olmuştur. Aynı zamanda ongon-totem kuş olarak da inanılan kartal, kuşların da hakanı olarak kabul edilmiştir. Çoğunlukla hayvan biçiminde düşünülen ruhlar, Sibirya halklarında ve Altaylarda ayı, kurt, geyik, tavşan, kuş kartal, baykuş, karga şeklinde görünebilirler. Ayrıca, büyük böcek, ağaç, toprak, ateş olarak ortaya çıkabilirler. Şamanlar, bu nedenledir ki törenlerde hayvan kılığına girip hayvan taklidi yaparlar (Alsan 2005: 5).

Şamanizm'in etkisiyle kartal ve çift başlı kartal figürünün mensup olduğu hayvan üslubu daha da gelişmiştir. Şaman, ayinler sırasında girmiş olduğu hayvan biçimlerinin başında kartal ve kartal cinsi yırtıcı kuşlar gelmektedir. Yakutların inançlarında da en yüksek ruhları taşıyan hayvanın kartal olduğu görüşü hâkimdir. Kartal, Tanrı ile insan arasında elçi olarak kabul edilir. Çift başlı kartal kuşların koruyucusu ve atasıdır. Yakutların inancına göre, yumurtadan çıkan iyi Şamanlar hayatları süresince kartal anaları tarafından korunurdu. Göğün beşinci katında kapı bekçisi olan kartal, kuvvet ve kudret simgesi, göklerin hâkimidir (İnan 2006: 118-119). Yakutlar, göğü üst üste gerilmiş birçok deri tabakalarından oluştuğunu tasarlamışlardır. Yıldızlar ise bu tabakalardan gök ışığını sızdıran deliklerdir. Yakut Türklerinde göğün üst katlarında çift başlı bir kartalın bulunduğu inancı bulunmaktadır. Çift başlı kartal figürü, Türk sanatında çok sık kullanılan motiflerden biridir. Kartal, Anadolu Selçuklu devletinin sembolü olarak da kullanılmıştır (Alsan 2005: 79-91). Hacıbektaş türbesindeki resimlerde görülen kartal figürü, hem Selçuklu etkisini göstermesi hem de eski Türk inançlarını yansıtması bakımından dikkate değerdir.

Sonuç

Hacı Bektaş Veli türbesinde yukarıda bahsedilen motif ve sembollerin dışında, geyik, güvercin, tavus kuşu, yılan ve balık gibi çeşitli hayvan sembollerinin kullanıldığı görülmektedir. Hacı Bektaş Veli Türbesi ve çevresinde uygulanan ritüeller ve türbenin mimarisine yansıyan motiflerin İslam öncesi inanç sistemlerinin izlerini taşıdığını söylemek mümkündür. İslam öncesi Türk inançlarıyla birlikte türbe ve çevresinde Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam dinlerine ait sembollerin kullanılması Alevi-Bektaşi inançlarının senkretik yapısının yansıması olarak değerlendirilebilir. Her ne kadar türbe mimarisinde Selçuklu motifleri olarak adlandırılan motifler öne çıksa da yukarıda bahsedilen bu inanç sistemlerinin İslam içerisinde kaynaşarak adeta dinsel bir mahiyet kazandığı, bu mahiyetin sembollere ve motiflere yansıdığı açıktır. Türbe mimarisinde görülen kültürel motifler ise toplumların kültürel kodlarının somut bir şekilde dışavurumunu göstermesi ve inançların somut düzlemdeki telmihini oluşturması bakımından dikkat çekicidir.

Kaynakça

AKOK, M. (1967), "Hacı Bektaşi Veli Mimari Manzumesi", *Türk Etnografya Dergisi*, X: 27-35.

ALSAN, Ş. (2005), *Türk Mimari Süsleme Sanatlarında Mitolojik Kaynaklı Hayvan Figürleri (Orta Asya'dan Selçuklu'ya)* (Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

BAYAT, F. (2007), *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

BAYAT, F. (2011), *Türk Mitolojik Sistemi I*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

BEDİR, A. ve KAYA, N. (2011), "Hacıbektaş Müze Müdürlüğü ve Bağlı Birimi Olan Arkeoloji ve Etnografya Müzesi'ne İlişkin Bakım Onarım ve Teşhir Tanzim Çalışmaları 2008-2010", *Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, Bodrum.

BEYDİLİ, C. (2005), *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, Ankara: Yurt Kitap Yayın.

COŞAR, M. (2011), "Alevi-Bektaşi Kültüründe Sayılara Yüklenen Terim Değeri", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 60: 113-128.

ÇOBANOĞLU, Ö. (2001), "Türk Mitolojisi", *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi I*, Ankara: AKMB Yayınları, 5-85.

ÇORUHLU, Y. (1999), *Türk Mitolojisinin ABC'si*, İstanbul: Kabalcı Yayınları.

ÇORUHLU, Y. (2002), *Türk Mitolojisinin Anahatları*, İstanbul: Kabalcı Yayınları.

DEDEBABA, B. N. (1998), *Bütün Yönleriyle Bektaşilik ve Alevilik I*, Ankara: Ardıç Yayınları.

DURBİLMEZ, B. (2007), "Kırım Türk Halk Anlatılarında Sayı Simgeciliği", *Millî Folklor*, 76: 177-190.

ELİADE, M. (1992), İmgeler ve Simgeler (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), İstanbul: Gece Yayınları.

ERGUN, P. (2004), *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*, Ankara: AKMB Yayınları.

ERSOY, N. (2000), *Semboller ve Yorumları*, İstanbul: Dönence Yayınları.

FIĞLALI, E. R. (2005), "Sünni Tarih ve İlahiyat Geleneğinde Hz. Ali", *Tarihten Teolojiye İslam İnançlarında Hz. Ali* (Der. Ahmet Yaşar Ocak), Ankara: TTK Yayınları.

GÖLPINARLI, A. (1958), *Menakıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli 'Vilayet-Name'*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

GÜRSOY, Ü. (2012), "Türk Kültüründe Ağaç Kültü ve Dut Ağacı", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 61: 43-54.

GÜVENÇ A. Ö. (2009), "Kırk Sayısının Halk Edebiyatı Ürünlerinde Kullanımı Üzerine Bir İnceleme", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 41: 85-97.

GÜZEL, A. (2011), *Hacı Bektaş Veli El Kitabı*, Ankara: Akçağ Yayınları.

HANÇERLİOĞLU, O. (1975), *Dünya İnançları Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

İNAN, A. (1976), *Eski Türk Dini Tarihi*, İstanbul: MEB Yayınları.

İNAN, A. (2006), *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara: TTK Yayınları.

KAFESOĞLU, İ. (1980), *Eski Türk Dini*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

KALAFAT. Y. (1995), *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Ankara: AKMB Yayınları.

KAYA, M. (2011), *Mitolojiden Efsaneye: Türk Mitolojisinin Türkiye'deki Efsanelerde İzleri*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

KOCA, Ş. (1999), *Mürg-i Dil: Melami-Bektaşi Metaforunda İrşad Paradigması*, İstanbul: Nazenin Yayıncılık.

MALİNOWSKİ, B. (2000), *Büyü, Bilim ve Din* (Çev. Saadet Özkal), İstanbul: Kabalcı Yayınları.

OCAK, A. Y. (1992), *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menakıpnameler*, Ankara: TTK Yayınları.

OCAK, A. Y. (2000), *Alevi ve Bektaşi İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, İstanbul: İletişim Yayınları.

ÖZKARTAL, M. (2012), "Türk Destanlarında Hayvan Sembolizmine Genel Bir Bakış -Dede Korkut Kitabı'ndan Örnekler-", *Millî Folklor*, 94: 58-71.

SCHIMMEL, A. (2000), *Sayıların Gizemi* (Çev. Mustafa Küpüşoğlu), İstanbul: Kabalcı Yayınları.

SÖZENGİL, T. M. (1991), *Tarih Boyunca Alevilik*, İstanbul: Çözüm Yayıncılık.

TANYU, H. (1967), *Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri*, Ankara: AÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları.

TANYU, H. (1968), *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*, Ankara: AÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları.

TÜRKAN, K. (2012), "Türk Dünyası Masallarında Su Kültü", *Millî Folklor*, 93: 135-148.

YOLCU, M. A. (2014), "Kutsalın Yeniden Üretimi: Kutsal Su İnançları ve Hacıbektaş Zemzem Çeşmesi", *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 3/8: 93-102.

Ekler

Resim 1. Üçler Çeşmesi

Resim 2. Aslanlı Çeşme

Resim 3. Mühr-ü Süleyman Motifi

Resim 4. Aslan ve Yılan Resmi

Resim 5. Kırkbudak Şamdan'da Güvercinler

Resim 6. Güneş ve Ay Sembolleri

Resim 7. Hacı Bektaş Veli'nin Bıçakla Kestiğine İnanılan Taş

Resim 8. Kırkbudak Şamdan

Resim 9. Dut Ağacı ve Dilek Dileyen İnsanlar

Resim 10. Kapıda Altı Sembolü

Resim 11. On İki İmamı Simgeleyen Teslim Taşı Sembolü

Resim 12. Dokuz Kat Gök Kubbeyi Temsil Eden Tavan

Resim 13. Geyik Başı

UÇHİSAR BELEDİYE BAŞKANLIĞI

1930

Hâkim Yayınları

Ayvalı Mah. Sinem Sok. 3/A
Keçiören/ANKARA
Tel: 0312 325 76 18